

УДК 323.15

МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Михайло Зан

*Ужгородський національний університет
Факультет суспільних наук, кафедра політології
вул. Підгірна, 46, 88000, м. Ужгород, Україна
e-mail: mykhailo_zan@mail.ru*

У статті аналізується проблема «хаосу дефініцій» в сучасній українській етнополітології. Автор ілюструє квазінаукову суть поняття «народність» та маніпулятивність довкола категорії «національність». Наголошується на проблемі методологічної непослідовності щодо інтерпретації понять «національна меншина/група», «етнічна / етнографічна група», «субетнос». Автор робить висновок про перспективу створення регіональних етнополітологічних центрів та вироблення чіткої концепції української етнополітики, про потребу детального вивчення та з'ясування статусу етнічних спільнот.

Ключові слова: етнополітологія, національна меншина / група, етнічна / етнографічна група, етнополітологічний центр.

Формування синтезної дисципліни на стику політичної науки та етнології відбувається в Україні суперечливо. На даному етапі можна виокремити три варіанти синтезу конкубанатного тандему «політологія – етнологія». По-перше, це найбільш поширений варіант, окреслений як «етнополітологія». Він є найусталенішим у науковій вітчизняній традиції. Під цим науковим брендом захищені кандидатські та дисертаційні роботи, написані підручники для студентів вищої школи (І. Курас, О. Картунов, О. Антонюк, В. Бородінов) [1; 4; 7; 8]. По-друге, побутує «етнодержавознавство» як сфера вивчення проблем державного конституювання етнічних спільнот (Ю.Римаренко, І.Оніщенко) [18; 19]. Третій підхід представлений самотнім авторським концептом І. Варзара, визначений останнім як «політична етнологія» [5].

Саме плюралізм в окресленні предмета етнополітологічної дисципліни спричинив своєрідний «хаос дефініцій» в оперуванні основними поняттями науки; невизначеність чіткої концепції етнополітики і, як наслідок, гальмування у вирішенні нагальних проблем етнополітичного буття Української держави.

Джерело подібних інсинуацій має виключно політичну природу. Це «проблеми» політичних лідерів нашої держави, які маніпулюють масовою свідомістю, моделюючи при цьому протистояння за принципом «Схід – Захід» України, реанімуючи напередодні виборчих кампаній проблему надання російській мові статусу державної. Водночас це «проблеми» політтехнологів, консультантів, які обслуговують фрагментований за бізнес-інтересами український політикум, а також «проблеми» теоретиків, які, забуваючи про особливості конституювання української спільноти, апелюють до різного типу квазінаукових дефініцій.

Відтак проблема методології визначення статусу етнічних спільнот України є *актуальною* як у науково-теоретичному, так і в предметно-практичному сенсі.

Одним із парадоксів української етнополітичної науки є данина радянському суспільствознавству і нехтування європейським досвідом в оперуванні науковими поняттями. Досвід суспільно-політичного розвитку європейських суспільств засвідчує безглуздість вживання деяких квазінаукових категорій.

Квазінаукове поняття «народність». У філософських словниках радянського часу це поняття визначало «одну із форм спільності людей, яка історично слідує за родоплемінною спільнотою і формується в процесі злиття, консолідації різних племен в умовах зміни первіснообщинного ладу приватновласницькими відносинами, появою і розвитком класів» [17, с. 263]. Тому побутування цього терміна в наукових та публіцистичних працях є рудиментом радянської схеми етногенетичних процесів, яка прямо вписувалася в чергування суспільно-економічних формацій.

Якщо «плем'я» відповідає первісному ладу, то «народність» презентувала екстенсивну за часом і простором рабовласницьку та феодальну суспільно-економічну формацію. Поняття «нація» логічно асоціювалось із «регресивною» капіталістичною та «прогресивною» соціалістичною стадіями суспільної динаміки. Власне поняття «народність» виявилось найслабшою ланкою у теоретичному та практичному аспектах. Зокрема концепція «давньоруської народності» за радянських часів виступала в якості «спільної коліски» трьох братніх східнослов'янських народів. По нинішній день на сторінках як загальнодержавної, так і регіональної преси зустрічається термін на кшталт «представники циганської / гагаузької народності». Виникає питання: яким чином ці словосполучення узгоджуються із суспільствами рабовласницького та феодального типу?

Амбівалентність терміна «національність». Поняття «національність» звичайно вживається для окреслення етнічної чи національної належності особи. В це поняття вкладається власне етнокультурне розуміння нації або ж німецька модель поняття «нація». Ще з часів Йоганна Гердера (1744-1803 рр.) у Німеччині під націями розуміли спільноти, яких об'єднує мова, культура, традиції. Слов'янські етноси за доби націоналізму в Східній Європі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) стали «націями», відповідно «національність» розуміється як статус особи в рамках національної (етнічно гомогенної) спільноти. З іншого боку, через особливості націогенезу Франції та Англії виникає етатистське розуміння «нації». У цих суспільствах складається усвідомлення «національності» як приналежності до могутнього державного механізму. Національність виражає належність до держави, тобто визначає громадянство. Таким чином сформувалась англосаксонська модель нації й національності як державної лояльності та патріотизму, громадянської ідентичності.

Маніпулювання амбівалентним статусом терміна «національність» очевидна при аналізі етнополітичних процесів в сучасних країнах Центрально-Східної Європи. Безпосередньо спілкуючись із респондентами-українцями повітів Сату Марє та Марамуреш (Румунія), можна спостерігати певне збентеження перед запитаннями про їхню «національність». Місцеві українці, спілкуючись діалектною українською мовою, стверджують, що вони «румуні за національністю, але українці за етнією». Подібна ситуація у Східній Словаччині (Пряшівщина), де місцеве населення переважно зберігає русинський етнокультурний маркер, а нарівні національності

ідентифікує себе зі словацькою спільнотою. Самі респонденти змушені констатувати таким чином, оскільки переписні листи змодельовані за цим критерієм. Така ж ситуація спостерігається й на Закарпатті, де поєднується загальнодержавна (національна), регіональна (етнокультурна чи субетнічна) свідомість. На рівні окремих наукових кіл, місцевого чиновництва, працівників культури та освіти можна констатувати твердження, яке вдало й концентровано представлено в одній науково-популярній праці: «За національністю я українець... але завжди захищатиму русинів від «найвідоміших від свідомих», які бажали б бачити русинів бидлом, а не народом, діють за принципом: «русинів ні в народ, ні в націю не пустимо!» [3, с. 8].

Отже, замість німецької традиції розуміння «національності» як етнокультурного феномену в громадську думку впроваджується англосаксонське тлумачення цієї дефініції, що призводить до певних сепаратистських тенденцій у центральній-східноєвропейському ареалі. В той же час у виключно наукових дослідженнях зустрічаються й створені журналістами, фахівцями PR-технологій слогани, що не витримують жодної критики. Так, характеризуючи міграційні процеси на Закарпатті на початку 90-х років минулого століття, дослідники стверджують «...міграцію осіб кавказької національності» [9, с. 9].

Довільне оперування поняттями «національна меншина», «національна група», «етнічна меншина», «етнічна група», «субетнос», «етнографічна група». Зрозуміло, що можна теоретично обґрунтувати «правильність» вживання будь-якої дефініції. Однак якщо в процесі дослідження підміняються поняття й загострюються кон'юнктурні акценти, такий підхід треба піддавати критичному аналізу.

Існує плуралізм думок щодо зазначених термінів, зокрема щодо терміна «етнічна група». Подібний плуралізм призводить до різночитань, підміни сутності досліджуваних проблем. Так, в одній науковій розвідці автор говорить про закарпатських румунів, угорців, німців, користуючись терміном «національні групи», в іншому дослідженні зазначає, що це – «етнічні групи» [11, с. 210; 13, с. 268; 15, с. 104]. «Національними меншинами» в останньому дослідженні вже виступають русини Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, України. Автори мотивують це тим, що русини – частина нації поза межами етнічної чи державно-політичної території. В таких умовах дослідники самостійно визначають місце національної меншини закарпатських українців у складі Української держави [15, с. 116]. В одній і тій же праці Іван Минович та Микола Макара спершу зазначають, що етнічні групи – це утворення, що не входять в етносоціальний організм. В іншому місці вказується, що український етнос (як і інші) поділяється на етнічні групи [16, с. 7, 64]. Очевидно, автори мали на увазі етнографічні групи, що кардинально змінює сутність розуміння проблеми.

Подібні казуси трапляються в багатьох інших студіях. Дослідники насамперед оперують терміном «етнічна група», розуміючи під ним етнографічну групу або субетнос. Так, відомий американський учений Пол Роберт Магочій вказує, що «...свою республіку утворила етнічна група гуцулів» [10, с. 107]. Інша варіація – термін «етнічна група» використовується щодо представників усіх етнічних спільнот, включаючи державотворчий етнос, національні меншини, етнічні групи [2; 20]. Використання ж авторами монографії «Циганське населення Закарпаття» терміна «етнічна група» щодо циган краю більш виправдане, аніж «національна меншина», внаслідок об'єктивних чинників їхнього етногенезу [6, с. 3].

Наукові непорозуміння через вживання наукової термінології виникають і через так зване соціологізаторство етнологічної термінології. Так, Олександр Пелін вказує на факт «відпучковування» від українців некодифікованих груп – «русинів» і «закарпатців». Крім цього, русини поділяються на три контрольні групи – етнічні, рекомендовані, активісти національно-культурного товариства [20, с. 76; 21, с. 199, 206]. Такі похідні поняття на основі історичного етноніму або географічної детермінації етнічних явищ і процесів є радше соціологічною моделлю. Таким чином, подібна студія вказує на виключно соціально-політичні орієнтації, процеси етнічної маргіналізації населення, а не етнічну належність опитаних. Такі дослідження ігнорують нетотожність соціальної стратифікації і етнографічної мозаїчності етнічних спільнот. Якщо русини, закарпатці, радянські – окремі «етнічні групи», то можна було б за таким самим принципом поділити циган на табірних циган, ремісників, музикантів і танцюристів; угорців на мадярів і чанго; виділити серед румунів молдаван і т.д.

Дослідник Іван Мигович справедливо зазначає, що в середовищі автохтонів даються взнаки пристрасі довкола етнонаціонального розвитку (соціально-політичні орієнтації). Вчений вказує на виділення (на основі знову ж таки історико-політичної детермінанти) в середовищі українців Закарпаття українців етнічних місцевих, східних, прикарпатських, русинів (6%). Серед названих виділяють українців, русинів-українців, русинів-неукраїнців [14, с. 36]. Політизація цього явища загрожує конфліктами, наголошує вчений. Виникає доречне зауваження: навіщо на науковому рівні робити штучний поділ єдиного етносу? На практиці це означає фактичну рекламу кон'юнктурно сконструйованої «проблеми русинів на Закарпатті».

Субетнічні розмежування виявляються у протиставленні певних традицій, стереотипів, цінностей, звичок представників етнографічно мозаїчних спільнот. Щодо української етнічної спільноти, то мова йде насамперед про русинів-закарпатців, бойків-галичан, гуцулів-буковинців [22, с. 502]. Це звичайне соціокультурне та ментальне явище, яке є характерним для всіх етносів. Цей поділ на побутовому рівні існував і буде існувати в будь-якої етнічної спільноти. В той же час на Закарпатті, як не парадоксально, більшість «субетнічно свідомих» русинів виявилось під час перепису в містах, а не в традиційному сільському середовищі. Це – 59,6 % з 10 063 чол. із числа постійного населення області.

Цікавим прикладом маніпулювання етнологічними дефініціями є особливий статус спільноти, яка ідентифікує себе волохами. Ця група поширена в селах Сімер, Тур'я-Ремета, Тур'я-Пасіка, Порошково Перечинського району, Анталовці, Кам'яниця Ужгородського району, Мирча Великоберзнянського району, Довге Іршавського району Закарпатської області. Це румуномовна спільнота нащадків трансільванських циган, які прибули на Закарпаття в другій половині XVIII ст. Спілкуючись архаїчною румунською мовою і не визнаючи себе циганами, волохи під час перепису населення зафіксовані як «українці». Безперечно, що немає жодних підстав відносити їх до якоїсь особливої групи румунського етносу чи окремої етнічної спільноти. Зовсім інша справа, що вони деградували в плані етноідентичності (втратили етнічну самосвідомість) і представляють своєрідну маргінальну групу циган краю. Саме «білими циганами» називають їх українці, які мешкають поряд. Попри це окремі науковці вживають щодо цієї спільноти термін «невелика етнічна група», що не є методологічно виваженим [12]. Комплексне

наукове дослідження цієї проблеми в Україні та Словаччині декілька років тому проводили співробітники Історичного Музею м. Сату Маре (Румунія), зокрема, етнолог Аліна Асталош. Результати дослідження не були опублікованими, а в звітах про роботу етнологічної експедиції закарпатські волохи презентувались як окрема «румуномовна спільнота».

Отже, можна констатувати, що вітчизняна етнополітологічна наука потребує детального вивчення та з'ясування статусу етнічних спільнот. Першим кроком до вироблення чіткого етнополітологічного тезаурусу постало б створення координаційного центру з вивчення етнополітичних проблем регіонів України. На базі дослідження локальних проблем необхідно підготувати окреме видання, де були б представлені етнографічні та субетнічні аспекти української нації, співвідношення категорій «національна меншина», «етнічна меншина», «корінний народ / етнос» тощо. Така праця дала б змогу оптимізувати прогалини в контексті вироблення наукових рекомендацій в рамках методологічно виваженої концепції етнополітики України.

Список використаної літератури:

1. *Антонюк О.* Формування етнополітики в Україні : теоретико-методологічні та концептуальні засади: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.05 «Етнополітологія та етностранознавство» / Олександр Васильович Антонюк ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2001. – 29 с.
2. *Бедзир В.* Міжетнічне контактування в Ужгороді в оцінках представників основних етногруп / Василь Бедзир // Соціальні виміри суспільства. Збірка наукових робіт молодих науковців. Випуск 3. – К. : Інститут соціології, 1999. – С. 349–363.
3. *Болдижар М.* Наука вимагає правди / Болдижар М. – Ужгород : Б. в., 1999. – 68 с.
4. *Бородінов В.* Етнополітологія : Навчальний посібник / Бородінов В. – Донецьк : Каштан, 2008. – 396 с.
5. *Варзар І.* Політична етнологія як наука : теоретико-методологічні і наукознавчо-праксеологічні аспекти : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Іван Миколайович Варзар. – К., 1995. – 52 с.
6. *Ємець Г.С.* Циганське населення Закарпаття / Г.С. Ємець, Б.І. Дяченко. – Ужгород : Карпати, 1993. – 64 с.
7. *Картунов О.* Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції : теоретико-методологічний аналіз : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.05 «Політичні інститути і процеси» / Олексій Васильович Картунов. – К., 1996. – 41 с.
8. *Курас І.* Етнополітологія. Перші кроки становлення / Курас І. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
9. *Лавер О.* Свої “чужі” і чужі “свої”. Етнічні процеси на Закарпатті в радянський час та в перші роки становлення української державності / Лавер О., Макара М. // Карпатський край. – 1996. – № 1–4. – С. 7–9.
10. *Магочий П.* Русинське питання / Магочий П.Р. // Політична думка. – 1995. – № 2–3. – С. 105–115.

11. *Макара М.* Русинство в етнополітичному житті центральноєвропейського регіону / Микола Макара // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.) : Матеріали міжнар. наук. конфер. 26-27 вересня 1996 року. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. – С. 210.
12. *Макара М.* Ще одна зневажена спільнота / М. Макара, В. Марина // Християнська родина. – 2000. – 27 липня. – С. 10.
13. *Макара М.* Деякі питання сучасних міжнаціональних відносин на Закарпатті / М. Макара // Українські Карпати : Матеріали міжнар. наук. конфер. “Українські Карпати : етнос, історія, культура” (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород : Карпати, 1993. – С. 267–278.
14. *Мигович І.* Конфліктність в закарпатському соціумі : етноконфесійний аспект / Мигович І. // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.) : Матеріали міжнар. наук. конфер. 26-27 вересня 1996 року. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. – С. 29–38.
15. *Мигович І.* Закарпатський соціум : етнологічний аспект / І. І. Мигович, М. П. Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – 160 с.
16. *Мигович І.* Слово за русинів / І. І. Мигович, М. П. Макара. – Ужгород : Християнська родина, 1999. – 104 с.
17. *Народность* // Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во полит. литературы, 1972. – С. 263.
18. *Онщенко І.* Основи етнодержавознавства : навч. посібник / Онщенко І. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 168 с.
19. *Основи етнодержавознавства* : підручник / за ред. Ю.Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
20. *Пелин А.* Динамика межэтнических отношений Закарпатья 1995-1998 годов / Пелин А.В. // Ученые записки Симферопольского государственного университета. – Симферополь, 1999. – № 11. – С. 76–84.
21. *Пелин А.* Различия между официальной статистикой и результатами социологического исследования по проблемам национальных меньшинств в Закарпатье / Пелин А.В. // Матеріали наук.-практ. конфер. “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”. – Ужгород : Патент, 1997. – С. 199–213.
22. *Субетнос* // Етнократологічний словник : Енцикл.-довід. слов. / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого, Г.В. Фокіна. – К. : МАУП, 2007. – С. 501–502.

*Стаття: надійшла до редколегії 12.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

METHODOLOGY OF DETERMINATION OF ETHNICAL COMMUNITIES STATUS IN UKRAINE: REALITY, PROBLEMS, PERSPECTIVES**Mykhailo Zan**

*Uzhgorod National University
Faculty of social sciences, Department of political science
Pidhirna str. 46, 88000, Uzhhorod, Ukraine
e-mail: mykhailo_zan@mail.ru*

In the article the problem of the «chaos of definition» in the modern Ukrainian Ethnopolitical Science was analyzed. The author illustrated a non-scientific essence of the definition «folks» and manipulations of the category «nationality». The emphasis was given to highlight the problem of the methodological inconsistency in interpretations of definitions «national minority / group», «ethnic / ethnographical group», «Subethnos». The author made conclusions about perspectives for the foundation of regional Ethnopolitical Science centres and a development of the legible concept of the Ukrainian Ethnopolitical Science and about the necessity of the detailed research and the determination of the status of ethnic associations.

Key words: Ethnopolitical Science, the national minority/group, ethnic/ethnographic group, Ethnopolitical Science centre.

МЕТОДОЛОГИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТАТУСА ЭТНИЧЕСКИХ СООБЩЕСТВ В УКРАИНЕ: РЕАЛИИ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ**Михаил Зан**

*Ужгородский национальный университет
Факультет общественных наук, кафедра политологии
ул. Подгорная, 46, 88000, г. Ужгород, Украина
e-mail: mykhailo_zan@mail.ru*

В статье анализируется проблема «хаоса дефиниций» в современной украинской этнополитологии. Автор иллюстрирует квазинаучную суть понятия «народность» и манипулятивность вокруг категории «национальность». Делается ударение на освещении проблемы методологической непоследовательности относительно интерпретации понятий «национальное меньшинство / группа», «этническая / этнографическая группа», «субэтнос». Автор делает вывод о перспективе создания региональных этнополитологических центров и выработки четкой концепции украинской этнополитики, о потребности детального изучения и выяснения статуса этнических сообществ.

Ключевые слова: этнополитология, национальное меньшинство/группа, этническая/ этнографическая группа, этнополитологический центр.